

УДК [338.45:54](477)

JEL E32

Л. П. Коваль

кандидат економічних наук, доцент, науковий співробітник
відділу розвитку виробничої сфери регіону та інвестицій

ДУ «Інститут регіональних досліджень

імені М. І. Долішнього НАН України», м. Львів

e-mail: myla_k@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0285-3264>

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Здійснено оцінку вагомості хімічної галузі в промисловості України, зокрема досліджено динаміку частки хімічної галузі в обсязі реалізованої промислової продукції, а також її питому вагу в імпорті та експорті, проведено порівняльну оцінку індексів виробництва хімічних речовин та хімічної продукції з індексами виробництва в промисловості. Визначено чинники, що сприяють розвитку хімічної промисловості. Проаналізовано основні тенденції розвитку галузі та проведено порівняльний аналіз із загальними тенденціями в промисловості. Проведено структурний аналіз хімічної промисловості України. Виявлено особливості хімічної промисловості, а також стримуючі чинники розвитку галузі. Визначено сильні та слабкі сторони, притаманні хімічній галузі загалом та пов'язані з особливостями макросередовища в Україні. Ґрунтуючись на результатах проведеного дослідження, окреслено можливості та перспективи розвитку хімічної галузі.

Ключові слова: хімічна промисловість, індекс цін виробників хімічної продукції, індекси цін виробників промислової продукції.

Koval L. TRENDS AND PERSPECTIVES OF UKRAINE'S CHEMICAL INDUSTRY DEVELOPMENT

The purpose of the paper is to study trends and factors in the development of the chemical industry in Ukraine, to determine the prospects for its functioning, taking into account industry's strengths and weaknesses. The research shows that chemical industry develops and functions in Ukraine primarily due to the fact that it possesses a strong raw material base (stocks of almost all kinds of mineral chemical raw materials: coal, natural gas, oil, sulfur, carbonate raw materials, table and potash salts, titanium ores, etc.). At the same time, there is a negative tendency of reducing the domestic raw materials share in the industry's raw material balance. In addition, due to the destructive effect of macroeconomic, market and political factors, the chemical industry production potential has decreased recently, affecting the indicators of the chemical products share in the industrialization volumes. Taking into account the importance of the chemical manufacture in Ukrainian industry, the dynamics of chemical industry share in the volume of sold industrial products, as well as its share in imports and exports, are analyzed. The comparative estimation of chemicals production indices with industry's production indices in general is performed. The factors of the chemical industry development are determined. The main industry development tendencies are analyzed and the comparative analysis with industry general tendencies is conducted. The structural analysis of the Ukrainian chemical industry is carried out. The chemical industry features, as well as the industry development deterrent factors, are revealed. The strengths and weaknesses, which are inherent for the chemical industry in general and related to the features of the macro environment in Ukraine, are determined. Based on the results of the research, the opportunities and prospects for the chemical industry development are outlined. As a prior task the attraction of investments for the latest technologies financing in Ukrainian chemical industry is defined. It will contribute to maintaining the competitive positions in the domestic and foreign commodity markets. In addition, the necessity of developing the strategies of the certain commodity groups import substitution and the maximum diversification of high-tech Ukrainian chemicals (in particular fertilizers and inorganic chemistry) exports are substantiated.

Keywords: chemical industry, index of chemicals manufacture, index of industrial products manufacturers' prices.

Постановка проблеми. Хімічна промисловість є однією з авангардних галузей економіки України. Особливістю галузі є те, що багато хімічних продуктів використовуються на ранніх етапах ланцюга виробництва, а тому розвиток галузі в значній мірі впливає на формування макроекономічних показників. Крім того, рівень хімізації є загально визнаним критерієм суспільно-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень. Зважаючи на перспективність та важливість галузі для України,

питання пошуку шляхів розвитку хімічної промисловості є доволі актуальним, а тому його дослідженню присвячені наукові праці низки українських науковців, зокрема, Тяжкороб І. В. [1], Шевцової Г. З. [2], Шубіна О. О. [3] та ін. Більшість досліджень зосереджена на визначенні пріоритетів державної економічної політики щодо розвитку галузі та її експортного потенціалу в умовах загострення внутрішніх та зовнішніх загроз. Аналіз існуючих публікацій показав, що на сьогоднішній день існує чітке розуміння необхідності реформування

хімічного комплексу України. Як справедливо стверджує Т. Власюк, «перспективи відновлення та розвитку хімічного комплексу України залежать насамперед від ефективності базових виробництв мінеральних добрив, неорганічної хімічної продукції з одночасним розвитком нових напрямів з виробництва наукоємної продукції з високою доданою вартістю – виробництва оригінальних фармацевтичних препаратів, продукції мікробіологічної промисловості, виробництва пластмас, малотоннажної хімії, вуглецевих волокон тощо» [4].

Мета статті – дослідження тенденцій та чинників розвитку хімічної промисловості в Україні, визначення перспектив її функціонування з врахуванням сильних та слабких сторін галузі.

Основні результати дослідження. У 2016 р. виробництвом хімічних речовин і хімічної продукції в Україні займалось 2046 суб'єктів господарювання, а обсяг реалізованої продукції хімічної галузі становив майже 4% від загального обсягу реалізації промислової продукції.

Розвитку та функціонуванню хімічної промисловості в Україні, в першу чергу сприяє те, що Україна володіє потужною сировинною базою для хімічної промисловості (запаси майже всіх видів мінеральної хімічної сировини: вугілля, природного газу, нафти, сірки, карбонатної сировини, кухонної й калійної солей, титанових руд тощо). Водночас, існує негативна тенденція до зниження частки вітчизняної сировини у сировинному балансі галузі, що за окремими оцінками не перевищує 25-30%. Крім того, у зв'язку із дією деструктивних чинників макроекономічного, ринкового та політичного характеру в останні роки виробничий потенціал хімічної галузі зменшився, що позначилося на показниках частки хімічної продукції у обсягах реалізації промисловості України (рис. 1).

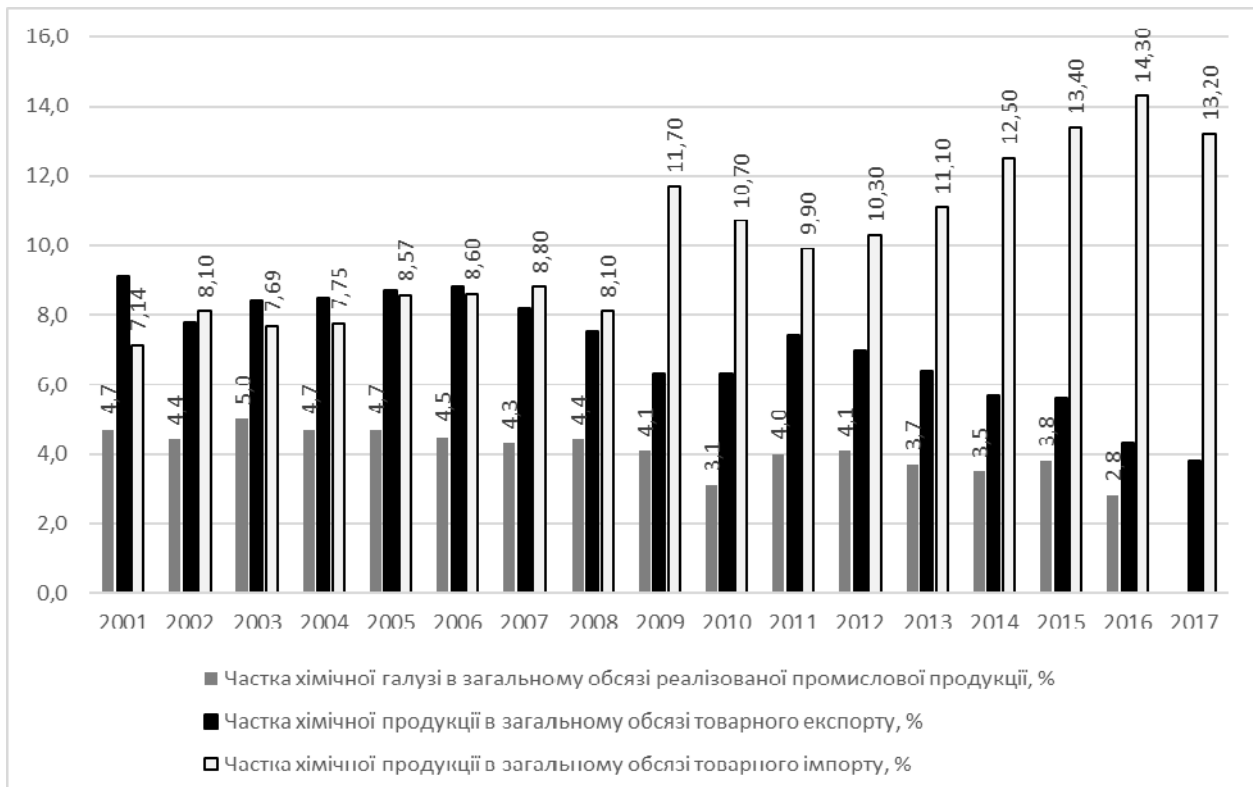


Рис. 1. Місце хімічної галузі в промисловості України

Розраховано на основі даних Державної служби статистики України [5]

Як свідчать дані рис. 1, в докризовий період частка хімічної галузі і загальному обсязі реалізованої продукції коливалась в межах 4-5% (для порівняння – у промислово-розвинутих країнах частка хімічної продукції у промисловому виробництві становить від 5-8 до 13-16%). Після значного (майже вдвічі) падіння обсягів виробництва хімічної продукції у 2008 р. цей показник знизився і досягти його докризового рівня

не вдалося й по сьогоднішній день. Більше того, у 2016 р. зафіксоване найнижче значення 2,8%) частки хімічної продукції в загальному обсязі реалізації продукції промисловості України. Зниження обсягів виробництва хімічної продукції обумовило суттєве зростання частки імпорту, яка у 2016 р. була найвищою – 14,3% у загальному обсязі товарного імпорту по Україні.

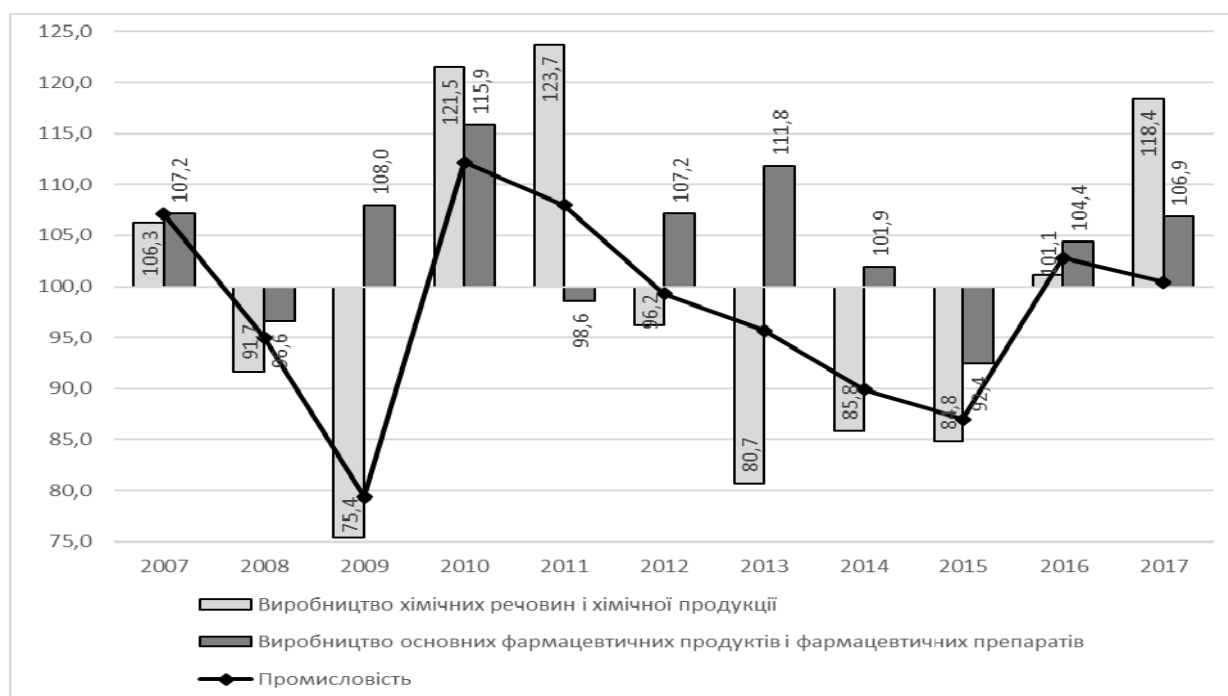


Рис. 2. Індеси продукції хімічної промисловості в Україні

Розраховано на основі даних Державної служби статистики України [5]

У зв'язку із впливом негативних чинників економічного та політичного характеру відбулось зменшення кількості підприємств, що займаються виробництвом хімічних речовин і хімічної продукції (1502 у 2013 р. проти 1382 у 2015 р.), в тому числі і підприємств-виробників фармацевтичної продукції (з 248 у 2013 р. до 229 р. у 2015 р.). Водночас, зменшення суб'єктів підприємництва було ознакою негативних тенденцій у сфері виробництва хімічних речовин і хімічної продукції, тоді як у фармацевтичній галузі таке зниження, скоріш за все відбулось за рахунок реорганізаційних заходів (укрупнення, злиття, поглинання), оскільки на відміну від хімічної галузі, тут спостерігається зростання усіх загальноекономічних показників. Зокрема, якщо капітальні інвестиції у виробництво хімічних речовин і хімічної продукції впродовж 2013-2015 рр. зменшилися на 47%, то інвестиції у виробництво фармацевтичної продукції зросли за цей період на 51%. Відповідно у 2015 р. на одне підприємство-виробника хімічної продукції припадало 1,22 млн. грн., тоді як на одне фармацевтичне підприємство – 7,09 млн. грн. Зниження економічних показників призвело до негативного фінансового результату підприємств-виробників хімічної продукції, причому, із зменшення частки збиткових підприємств (з 36,3% у 2013 р. до 25,1% у 2015 р.) розмір збитків зріс більш, ніж в 4 рази. Якщо у 2013 р. на одне збиткове підприємство припадало 14,82 млн. грн. збитку, то у 2015 р. – 98,88 млн. грн. У фармацевтичному виробництві, навпаки, фінансовий результат суттєво (на 44%) збільшився, що обумовило зростання рентабельності операційної діяльності з 15,2% у 2013 р. до 17,2% у 2015 р.

Водночас, незважаючи на описані позитивні тенденції економічних показників діяльності фармацевтичних підприємств, 2015 р. виявився

кризовим навіть для них (обсяги виробництва фармацевтичної продукції знизилися на 7,6%). Найбільш динамічно на зміни у зовнішньому середовищі реагує сфера виробництва основної хімічної продукції, добрив і азотних сполук, пластмас і синтетичного каучуку в первинних формах: після різкого зростання обсягів виробництва у 2011 р. розпочалося різке щорічне зниження, в результаті якого індекс виробництва в 2015 р. в порівнянні з 2010 р. склав 59,5%.

Зниження обсягів виробництва хімічної продукції супроводжувалось стрімким зростанням цін виробників, причому прослідковується чітка взаємозалежність: для груп товарів з найбільшим темпом спаду виробництва характерні найвищі індекси цін виробників. Зокрема, у 2015 р. найбільше зростання цін спостерігалось при реалізації продукції лакофарбового виробництва (на 52,1% у порівнянні з 2014 р.) при зниженні обсягів виробництва на 19%. Аналогічно, при зниженні обсягів виробництва мила та мийних засобів, засобів для чищення та полірування, парфумних і косметичних засобів на 19% у 2015 р., ціни виробників зросли на 44,6%.

Загалом тенденції розвитку хімічної промисловості повторюють основні тренди промисловості України загалом. Водночас слід відзначити певні особливості:

1) хімічна промисловість є більш чутливою до впливу загальноекономічних чинників, аніж більшість галузей промисловості: вона вразливіша до кризових явищ, проте водночас відновлюється швидше, ніж в середньому галузі промисловості України, що і підтверджують дані рисунку 2: у кризових для промисловості 2008-2009, 2013-2015 рр. темпи зниження обсягів виробництва хімічних речовин та хімічної продукції перевищували відповідні індекси у промисловості загалом (у 2008 р. – 8,3% у хімічній

промисловості проти 5,0% у промисловості загалом; у 2009 р. – 24,6% проти 20,6%, у 2013 р. – 19,3% проти 4,3%, у 2014 р. – 14,2% проти 10,1%, у 2015 р. – 15,2% проти 13,0% відповідно); і навпаки, у період відновлення 2010-2011 рр. темпи приросту в хімічній промисловості склали 21,5% і 23,7% проти 12,2% та 13,0% у промисловості загалом;

2) на відміну від нечітких тенденцій незначного збільшення обсягів виробництва промислової продукції в останні роки (2016-2017 рр.), у обсягах виробництва хімічної продукції намітилась стійка тенденція до суттєвого зростання (1,1% у 2016 р. та 18,4% у 2017 р. та 47,0% за січень-березень 2018 р.), що підкреслює перспективність розвитку галузі.

Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції відноситься до промислової діяльності із середньо-високим технологічним рівнем, фармацевтична галузь – до високотехнологічного виробництва, що обумовлює високий рівень пріоритетності хімічної галузі в національній економіці. Водночас структура хімічної галузі в Україні залишається сировинно-орієнтованою, позитивним фактом є часткові зміни структури в сторону збільшення первинних пластмас і виробів із пластмас та хімічної продукції споживчого призначення.

Найбільша частка у реалізації хімічної продукції належить групі товарів основної хімічної продукції, до якої належать добрива, інші органічні та неорганічні сполуки, що обумовлено, перш за все, значною роллю сільського господарства в економіці (табл. 1). Основу українського ринку мінеральних добрив становлять азотні добрива (68%), комплексні суміші (28%), незначні частки ринку у калійних (3,7%) і фосфорних (0,3%) добрив. У 2011 р. у зв'язку із активізацією продажів на зовнішніх ринках завдяки сприятливій товарній і ціновій кон'юнктурі та забезпеченістю ключових виробників галузі відносно дешевим природним газом було досягнуто рекордний показник в українському аміачному виробництві – 5,26 млн. т. [7].

Виробництва органічної та неорганічної хімії посідають домінуючі позиції на внутрішньому ринку (60–78 % 80-82 % відповідно). Водночас, валовий випуск основних видів продукції неорганічної хімії суттєво зменшився (рис. 3), що обумовлено низкою чинників як економічного, так і політичного характеру. Зокрема, внаслідок військових дій в зоні АТО було пошкоджено виробничу інфраструктуру Донецького казенного заводу хімічних виробів,

Таблиця 1

Структура хімічної промисловості України

Показник	2014	2015	2016	2017
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	100,0	100,0	100,0	100,0
Виробництво основної хімічної продукції, добрив і азотних сполук, пластмас і синтетичного каучуку в первинних формах	74,6	76,0	72,1	67,6
Виробництво фарб, лаків і подібної продукції, друкарської фарби та мастик	5,5	5,4	7,1	7,8
Виробництво мила та мийних засобів, засобів для чищення та полірування, парфумних і косметичних засобів	12,8	11,0	11,4	12,0

Розраховано на основі даних Державної служби статистики України [5]

Горлівське ПАТ «Концерн Стирол», ПАТ «Стаханівський завод технічного вуглецю» залишилися на непідконтрольній уряду України території, призупинило виробничий процес через загрози техногенного характеру ПрАТ «Севродонецьке об'єднання «Азот». Зниження випуску азоту обумовили й інші чинники політичного характеру, зокрема зупинка у 2016 р. роботи ПАТ «Рівнеазот», що є частиною хімічного холдингу групи Ostchem.

Однією із ключових проблем залишається високий рівень енергозалежності хімічних заводів. Частка газу, який використовується у хімічному виробництві як технологічна сировина, у виробничій собівартості продукції галузі досягає 80 %. На фоні об'єктивного росту цін на енергоресурси середня енергоємність одиниці хімічної продукції в Україні є у 1,5 та 1,8 разів вищою, ніж у США та країнах ЄС. На 20-40 % вищим є рівень промислового споживання води, як технологічної, так і зворотної.

Таблиця 2

Сильні та слабкі сторони хімічної промисловості

Сильні сторони	Слабкі сторони
Притаманні хімічній галузі загалом	
Інноваційний сектор з високим позиціонуванням Диверсифіковані кінцеві ринки, що згладжують вплив зовнішніх негативних чинників Висока рентабельність операцій, що дозволяє хімічним підприємствам акумулювати капітал	Циклічність Висока інтенсивність капіталу у поєднанні з високим рівнем заборгованості Наявність екологічних загроз Волатильність в агрохімічному секторі
Притаманні хімічній галузі в Україні	
Часткова забезпеченість власною сировиною (мінеральна сировина). Перспективний внутрішній ринок Стійкі зовнішні перспективи (для комплексних добрив) Локальна технологічна конкурентоспроможність (для виробництва пластмас)	Низька товарна диверсифікованість експорту. Зростаюча сировинна імпортозалежність Висока енерго- та ресурсовитратність Недостатній науково-технічний розвиток

Висновки. На основі проведеного аналізу стану хімічної промисловості в Україні та світі можна виділити сильні та слабкі сторони галузі (табл. 2), які слід враховувати при визначенні перспектив її розвитку в майбутньому.

Таким чином, визначені сильні та слабкі сторони хімічної промисловості дають можливість окреслити можливості та перспективи розвитку галузі.

По-перше, пріоритетним завданням залишається залучення сучасних технологій, адже, будучи за своєю суттю інноваційним сектором економіки, хімічна галузь України постійно стикається з проблемою необхідності технічної модернізації виробництва та ефективного ресурсозбереження. Це умова, без виконання якої утримати конкурентні позиції на внутрішньому та зовнішньому товарному ринках неможливо. Одним із найбільш доступних шляхів мінімізації технологічного відставання є залучення достатніх інвестиційних ресурсів для впровадження новітніх технологій.

По-друге, враховуючи наявність власної сировинної бази, незважаючи на певні проблемні моменти, пов'язані із ресурсозабезпеченням виробництва окремих видів хімічної продукції, очевидно є необхідність розробки стратегії імпортозаміщення певних товарних груп.

По-третє, зважаючи на наявність сильних сторін та перспектив розвитку хімічної промисловості, не менш важливим залишаються питання максимальної диверсифікації експорту високотехнологічної української хімічної продукції, зокрема добрив та неорганічної хімії.

Список використаних джерел

1. Тяжкороб І. В. Організаційні зміни та їх науково-методичне забезпечення у розвитку хімічного комплексу регіону: монографія. Луганськ: Ноулідж, 2011. 186 с.
2. Шевцова Г. З., Маслош О. В. Хімічна промисловість України. у пошуках нової стратегії розвитку. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 16. С. 429-253.
3. Шубін О. О. Хімічна промисловість України: економічні трансформації та перспективи: моногр. Донецьк: Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, 2010. 628 с.
4. Власюк Т. Зовнішньоторговельні аспекти безпеки функціонування хімічного комплексу

України. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2016. № 4. С. 18-34.

5. Офіційний сайт Державної служби статистики України. 2018. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

6. Промисловість України – 2016: стан та перспективи розвитку: наук.-аналіт. доп. / О. І. Амоша, І. П. Булеєв, А. І. Землянкін, Л. О. Збаразська, Ю. М. Харазішвілі та ін.; Інститут економіки промисловості НАН України. Київ, 2017. 120 с.

References

1. Tyazhkorob, I. V. (2011). Orhanizatsiyni zminy ta yikh naukovo-metodychne zabezpechennya u rozvytku khimichnoho kompleksu rehionu [Organizational changes and their scientific and methodological support in the development of the chemical complex of the region]. Luhansk: Nolidge. [in Ukrainian].
2. Shevtsova, H. Z., & Maslosh, O. V. (2017). Khimichna promyslovist' Ukrainy. u poshukakh novoyi stratehiyi rozvytku [Chemical industry of Ukraine: searching of a new development strategy]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky – Global and National Economic Problems*, 16, 429-253. [in Ukrainian].
3. Shubin, O. O. (2010). Khimichna promyslovist' Ukrainy: ekonomichni transformatsiyi ta perspektyvy [Chemical industry of Ukraine: economic transformations and perspectives]. Donetsk: Donetsk National University of Economics and Trade n.a. Mykhaylo Tugan-Baranovsky. [in Ukrainian].
4. Vlasyuk, T. (2016). Zovnishn'otorhoveln'i aspekty bezpeky funktsionuvannya khimichnoho kompleksu Ukrainy [Foreign trade aspects of safety of functioning of the chemical complex of Ukraine]. *Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu – Bulletin of Ternopil National Economic University*, 4, 18-34. [in Ukrainian].
5. *Official site of the State Statistics Service of Ukraine* (2018). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
6. Amosha, O. I. Bulyeyev, I. P., Zemlyankin, A. I., Zbarazska, L. O., Kharazishvili, Yu. M., & et al. (2017). Promyslovist' Ukrainy – 2016: stan ta perspektyvy rozvytku [Industry of Ukraine – 2016: the state and prospects of development] (Scientific-analytical report). Kyiv: Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine. [in Ukrainian].

Надійшло 04.04.2018 р.